

շրջակայ լեզուներու ոչ մէկին հետ յարաբերութիւն ունի: Հակառակ խօսողներու թիւի նուազութեան՝ 2000 հոգի, այս լեզուն ունի զանազան քարքառներ, ինչպէս՝ վերջիկերէն և պուրուշասկի: Կանջուտերէնի գոյութիւնը ցոյց կու տայ որ հնդեւրոպացիներու արշաւանքէն առաջ Հնդկաստանի մէջ, բացի արաւիտեան և մուստա լեզուներէն, գոյութիւն ունէր նաև երրորդ լեզուաբնուանիք մը՝ որու միակ Ֆիաքորդն է կանջուտերէնը, Տես L. D. R. Lorimer, The Burushaski language, Oslo, Institut pour l'étude comparative des civilisations, 3 հատոր, 1935-1936; նոյնէն՝ Nugae burushkaskicae, BSOS, VIII, 1936, էջ 632-636; Burushaski and its alien Neighbours, Problems in linguistic contagion, Philological Society's Transactions, 1937, էջ 63-98; Siddheshmar Varma, Burushaski Texts, Indian Linguistics, I, V-VI, 1931, էջ 6-32; G. Morgenstierne, H. Vogt, C. Hj. Borgström, A triplet of Burushaski Studies, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, XIII, 1945, էջ 59-147; E. Benveniste, Remarques sur la classification nominale en burushaski, BSL, XLIV (1947-48), էջ 64-71. Մատենագրական այս տեղեկութիւնները առնուած են A. Meillet & M. Cohen- Les langues du Monde գրքէն. Paris, 1952, էջ 510:

13) Լաթի. — Ձինաստանի արեւելեան մէկ անկիւնը կը խօսուի փոքրիկ լեզու մը՝ լաթի կամ լաչի, որ կը գտնուի Յունանի և Թունզինի սահմանը, լայնութեան 105րդ և երկարութեան 23րդ աստիճաններուն վրայ: Այս լեզուով խօսողներու թիւն է միայն 450 անձ: Ոչ մէկ ծանօթ լեզուի հետ կապ ունի:

ԱՆՈՒՇԱՆ ՎՐԴ. ԶՂՋԱՆԵԱՆ

(Մնացեալը յաջորդիւ՝ 18)

ԻՄՐԱՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐ

ՍԻԶՈՑԸ

ԵՒ

ՈԳԻՆ

Ցեաւթիճճեթ Ցիկզեթի Մապիճ

ԵՒ

Փաստի Աստուծոյ Դոյութեան

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՖԻՆԱՆՇԻՍԿԵԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

Թովմականութեան կողքին կը ծաղկէր միջնադարեան փիլիսոփայութեան տարբեր տիպար մը, որ մեծ շահագրգռութիւն կը ներկայացնէ, որովհետեւ անմիջական նախահայրն է արդի գիտութեան: Անոր զըխաւոր ներկայացուցիչները կը պատկանէին ֆրանսիական միաբանութեան: Մեզ հետաքրքրող տեսակէտով, զանոնք զատորոշող կարեւորագոյն յատկութիւնը եղաւ այն որ զիտցան մեծ կամ փոքր չափով զգուշանալ Արիստոտէլեան տիեզերաբանութեան եւ ընագիտութեան սխալներէն: Շարքը կը բացուի Ռոպէրթ Կրօսսըթէթով, կոչուած նաեւ Ռոպէրթ տը Լինքոլն (1175-1253), Օքսֆորտի ֆրանսիականներու առաջին մեծաւորը (թէեւ ինք չէ պատկանած այս միաբանութեան), ապա՝ Լինքոլնի Եպիսկոպոս: Կրօսսըթէթ կ'ուսուցանէր Պիթագորեան վարդապետութիւնը, որ արտաքին աշխարհի մեկնաբանութեան բանալին կը դնէր անոր ներքին կազմին մէջ, կազմ մը՝ զոր կարելի է արտայայտել մաթեմատիքական լեզուով, այսինքն թիւերու միջոցաւ. պէտք է ամէն երեւոյթի մէջ փնտռել երաժշտական ներդաշնակութեան

օրէնքներուն նման թուական օրէնք մը: Անոր անձնական հետաքրքրութիւնը արթնցուցած էին յատկապէս Արար աստղագէտ Իպնէ-էլ-Հայթամի (էլ Ռագէն) տեսողական աշխատանքները, որոնք հռչակաւոր ըրին զինք ժ. դարու վերջերը եւ ժ.Ա.ի սկիզբները. ան իր ուշադրութեան առարկայ ըրաւ մասնաւորաբար perspectiveի օրէնքները եւ իրեն յատուկ տիեզերաբանութիւն մը, որ հիմնուած էր այն գաղափարին վրայ թէ լոյսն է. առաջին գոյացութիւնը:

Անոր աշակերտը՝ Ռոժէ Պաքոն, որուն կեանքը երկարեցաւ երկրորդ տասնամեակէն մինչեւ վերջինը ժ.Գ. դարուն, Ֆրանչիսկեան էր: Պաքոն մաթեմատիկոս մը եւ աստղագէտ մը չէր միայն — ան առաջինը եղաւ ճշգրիտ կերպով գնահատելու Յուլեան տոմարին սխալը — այլ ան հետախուզող մըն էր բնագիտութեան մարզին մէջ եւ ան էր որ ուսումնասիրեց խոշորացոյց ապակիներու որոշ յատկութիւնները եւ շինեց տեսողութեան որոշ թերութիւններու յատուկ ակնոցներ: Գիմպագիտութեան մէջ, ան ըրաւ բազմաթիւ փորձեր, առանց սակայն հասնելու նոր տեսութիւններու բանաձեւումին, որպէսզի փոխէր իր ժամանակին տիրող սխալ գաղափարները: Մտքի պատմութեան մէջ, անոր կարեւորութիւնը կու գայ այն յատկատեսութեանն թէ՛ բնագիտական հարցերը կարելի չէ լուծել իր ժամանակակիցներու մեթոտներով — rationaliter —, թէ Արիստոտէլեան ձեւերու եւ տեսականորէ հետապնդումը ապարդին խենթութիւն է եւ թէ «առաջին փիլիսոփայութիւնը պէտք է կազմուի բնութեան ընդհանուր եւ անշարժ բոլոր օրէնքներով»: Փորձառական գիտութիւնը, Պաքոնի աչքին, նախապայման է ամէն բնագիտական փիլիսոփայութեան, որ զտումի ձեւով դուրս կու գայ անկէ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, բնագիտութեան յարաբերութիւնը գիտութեան հետ՝ նման ըլլալով վարդի անուշահոտ իւղի յարաբերութեան վարդին հետ, որմէ բաժնուած է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Դ.

ՀԻՆԴԻԵՐՈՐԴԻ ՌԵՂԻՏԻՆ
ՔՆՆԱԼԴԱՏՈՒԹԻՒՆԸ
ՏՕԳԳԻԱՄԻ ԿՈՂՄԵ

Այս սկզբունքները աւելի եւս զարգացան հետագային ուրիշ ֆրանչիսկեանի մը ջանքերով, որ հռչակաւոր եղաւ իրեն ամենէն կարող փիլիսոփան ժ.Գ. դարուն: Ասոր զուտ բնագիտական տեսութիւնները մեզ ուղղակիօրէն չեն հետաքրքրեր այստեղ չ՝ Սակայն իր գործերը մեծագոյն կարեւորութիւնը ունեցան բնաբանական փիլիսոփայութեան եւ բնաբանական աստղածափանութեան զոյգ բնագիտականներէն ներս: Թէեւ որեւէ արհամարհանք չէր սնուցաներ Արիստոտէլի նկատմամբ, սակայն եւ այնպէս, ան կատարող տարակարծութեան մէջ մտաւ Արիստոտէլականներուն հետ, երբ մերժեց սկզբունքը թէ «ինչ որ շարժման մէջ է, շարժուած է ուրիշի մը կողմէ»: Օգգամ փաստարկութիւնը աւելի յստակ ըլլայ թերեւս, առանց փոփոխութիւն կրելու իր էութեան մէջ, եթէ անշնչութեան կոչուած օրէնքը, որու գիւտին վրայ հիմնուած է ան, բանաձեւուի հետեւեալ ձեւով. ամեն մարմին կը յադասեւ իւր կայունութեան կամ ուղղանկիւ տարժման մեջ, բացի եթէ ուրիշ ոյժի մը կողմէ ասիական փոխել այդ վիճակը: Նկատի առնենք աստղ մը, որ որեւէ ատեն չէ գտնուած մօտը ուրիշ աստղի մը՝ որ կարենար զգալի չափով ազդել անոր ընթացքին վրայ եւ որ, հետեւաբար, կը շարունակէ ընթանալ ուղղահայեաց գծով միջ-աստղային տարածութիւններուն մէջ: Այս աստղը տեղափոխութեան մէջ է շարունակ եւ հետեւաբար՝ «աւաժման» մէջ: Բայց անշնչութեան օրէնքին ամբողջ իմաստն է ճշդել թէ, այսպիսի շարժման մը պարագային, «աւաժիչ» գոյութիւն չունի: Աստղը որեւէ տեսակի ազդեցութեան չէ ենթարկուած եւ սակայն տեղափոխութեան մէջ է շարունակ, «աւաժման» մէջ: Օգգամ կ'եզրակացնէ թէ «ինչ որ շարժման մէջ է շարժիչ մը ունի» բանաձեւը սխալ է: Արիստոտէլեան պատասխանը այս բնագիտութեան կը յարծակի սոյն փիլիսոփայութեան

մի քանի մասնագիտական կողմերուն վրայ եւ որովհետեւ կրնան անոնք չհետաքրքրել պարզ ընթերցողը, ձգած են զանոնք յաւելելով բաժնին մէջ: Բաւ ըլլայ ըսե՞նք յատեղ թէ Արիստոտէլեաններու պատասխանը անգործ կը մնայ հաշտեցնելու վերոյիշեալ բանածելը արդի գորութեականութեան տեսութեան հետ:

Օգգամի բանածելը, հանրածանօթ՝ «Օգգամի ածելի» անունով, ըստ որում «էոյթները պէտք չէ յուճկէտա բազմացնել», թէեւ չի գտնուիր Օգգամի գործերուն մէջ, սակայն ճշգրիտ արտայայտութիւնն է իր վարդապետութեան: Արիստոտէլեան դրութեան մէջ, ամէն ակգամ որ երեւոյթ մը խնդրոյ առարկայ ըլլար, կը հնարէին էոյթ մը, զայն բացատրելու համար oportet pouere aliquod agens: Նոր սկզբունքի լոյսին ծակ, Օգգամ ժխտեց թէ տարբեր տեսակի նիւթական մարմիններ անհրաժեշտ են բացատրելու համար երկրային եւ երկնային մարմինները. կանխատեսութիւն մը՝ որ իր լրելւ ստուգումը գտաւ երկու դարեր ետք միայն, Դիկսո Պրահէի օրերուն:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ՓԱՐԻԶԻ ՕԳԳԱՄԵԱՆ ԴՊՐՈՅԸ

Արիստոտէլեան շարժման վարդապետութեան հերքումը Օգգամի կողմէ ուժեղ կերպով ամրապնդեց Ռոպէր Կրոսսըթէթի եւ Ռոժէ Պաքոնի հաստատած աւանդութիւնը: Եւ Փարիզի համալսարանին մէջ, ուր տիրապետող էր Օգգամի ազդեցութիւնը, ընդհանուր համագում գոյացաւ թէ փիլիսոփաները իրենց ժամանակը վատնած էին վերլուծելով, տեսականաւորելով եւ դասաւորելով իրենց իսկ մտքին ստեղծած գաղափարները եւ կառուցանելով ախլոթիզմներ էոյթներու եւ որպիսութիւններու վրայ: Այժմ հասկցած էին այլեւս թէ աշխարհի բացատրութիւնը կարելի է գտնել միայն ու միայն համբերութեամբ ուսումնասիրելով բնութիւնը:

Փարիզեան շարժող պետերէն մին՝ Նիքոլա ա'Սթրըգուր, առաջարկեց լքել շարժումի արիստոտէլեան ըմբռնումը, ըստ որում շարժումը տարբեր ձեւերու յաջորդութիւն մըն է նոյն ենթակային մէջ եւ զայն

փոխարինել արդի բնագիտութեան հիմնական վարկածով, ըստ որում Նիւթական աշխարհի բոլոր փոփոխութիւնները կարելի է բացատրել տարրական մասնիկներու փոխազդեցութեամբ եւ շարժումով: Ասիկա որոշ հիմաստով վերադարձ մըն էր յոյն աթոմիստներու վարդապետութեան, զոր Արիստոտէլ մերժած էր: Պէտք է վերոյիշել սակայն թէ Տէմոգրիտէսի եւ Եպիկուրի բանածելած տեսութիւններուն մէջ կ'ենթադրուէր որ աթոմները անկարող են ազդելու իրարու վրայ, այլ միայն իրական շփումով, մինչդեռ հետագայ բացատրութիւնը բաց կը մնար «գաշտ»երով բացատրութեան մը, ինչպէս քաղաքականութեան դաշտերը: Նոյն խոսքին՝ ուրիշ մէկ անգամը. աշակերտ Օգգամի, քահանայ մըն էր՝ Ժան Պիւրտան անունով, որ եղաւ նաեւ Փարիզի համալսարանին տեսուչը 1327ին: Շարունակելով Օգգամի աշխատութիւնը մարմիններու շարժման մասին, Պիւրտան հասաւ impetusի կամ շարժման քանակութեան գաղափարին, զրեթէ այնպէս ինչպէս յղացան զայն երեք դարեր ետք Կալիլէյ եւ Նիւթոնը:

Սակայն Փարիզեան դպրոցին մեծագոյն անունը եղաւ Նիքոլ Օրէզմը, Լիզիւրի եպիսկոպոսը 1377–1382: 1377ին գրուած Արիստոտէլի «Նիկմէի Մասին»ի մեկնաբանութեան մէջ, ան պաշտպանեց այն գաղափարը թէ՛ պէտք է երկրին եւ ոչ թէ երկնքին շարժումով բացատրել աստղերու ցերեկային երեւցող շարժումը, կանխելով Կոպեռնիկը: Ան յաջողութեամբ ուսումնասիրեց նաեւ շարժումը մարմնի մը, որ ուղիղ գծով կ'ընթանայ յարաջացումով մը՝ միօրինակ կերպով արագացող, ցոյց տալով որ ժամանակի իւրաքանչիւր մասի ընթացքին կտրուած միջոցը նոյնն է ինչ որ պիտի ըլլար եթէ արագացում գոյութիւն չունենար, այլ նոյնածեւ արագութիւն մը՝ հաւասար այն մարմնի արագութեան ժամանակի մասնիկի ընթացքի կէսին:

Թրգմ. Զ.Ա.Հէ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի՝ 7)